

ANMELDELSER

MARIE NIELSEN, SOCIAL-DEMOKRAT, REVOLUTIONÆR OG KVINDESAGSKVINDE

Morten Thing: *Marie Nielsen og revolutionen. En biografi*. Selskab for Arbejderhistorie. SFAHs skrifteserie nr. 59, København 2019. 380 s. ISBN 978-87-87739-68-9

Af John Juhler Hansen

Marie Nielsen (1875-1951) voksede i et fattigt hjem nær Hillerød. Efter sin konfirmation arbejdede hun som tyende i lokalområdet. I 1902 flyttede Marie Nielsen til København for som 27-årig at tage en uddannelse. Hun ernærede sig ved husligt arbejde og læste på aftenskole. Fra 1904 til 1908 læste Marie Nielsen til lærer. Efter afsluttet eksamen blev hun ansat i Frederiksberg Skolevæsen. Allerede i seminarietiden deltog Marie i socialdemokratisk ungdomsarbejde og i 1908 meldte hun sig ind i Socialdemokratiet. Fra 1913 gjorde Marie Nielsen sig gældende som en markant kvinde på socialdemokratiets venstrefløj. Sammen med en række andre kendte socialdemokrater dannede hun en radikal opposition mod de senere "Ministersocialdemokrater", Stauning, Borgbjerg, Friis-Skotte. På det tidspunkt var opposition accepteret i Socialdemokratiet. Her samledes de partimedlemmer som var kritiske over for Socialdemokratiets parlamentariske linje, de på det tidspunkt fandt for "kortsynet borgerlig og opportunistisk".

Fra 1913 gik Marie Nielsen i brechen for

første gang i kvindesagen, noget der først senere blev hendes helt store mærkesag. Den 1. Maj 1915 skrev Marie Nielsen i *Fremad*, en kommentar til en tidligere omtale i bladet af en roman af J.P. Jacobsen:

"Hvorledes kan man tænke sig "Fremtidens Kvinde" kun som Elskerinde? Det vil sikkert være utænkeligt for enhver og særlig for os, der, saa vidt jeg kan skønne, plejer en Drøm, hvori Kvinden ingenlunde kun er Elskerinde, ja hvor Husholderske- og Moderværdighed ej heller slaar til, men hvor Kvinden er Elskerinde, Mor og Mandens jævnbyrdige Ven og Arbejdsfælle baade paa Materielle og aandelige Omraader".

I august 1914 udbrod "Den store Krig" (første verdenskrig). Den fik stor betydning for både den danske som den europæiske arbejderbevægelse, som i de følgende år blev dybtgående splittet. Krigsudbruddet medførte, at den socialdemokratiske rigsdagsgruppe i Tyskland stemte ja til krigsbevillinger – og fik opbakning hertil fra det danske socialdemokrati. I den danske rigsdag kom det til at betyde, at Socialdemokratiet stemte for øgede militærbevillinger – i neutralitetspolitikens navn.

Den ændrede linje mødte især modstand i Socialdemokratiets Ungdomsforbund. Parolerne på de unges 1. Maj banner i 1914 lød: "*Nej med Kongedømmet! Leve den sociale Republik!*" Ved 1. Maj 1915 var parolerne ændret af Marie Nielsen og Johs. Erwig. Bannerets tekst lød: "*Knæk Sablen Bryd Kronen Styrk Kirken!*", som derfor blev konfiskeret af Politiet.

Som ung blev Marie Nielsen medlem af Socialdemokratisk Ungdomsforbund, og siden af Socialdemokratiet. Trådte i 1918 ud af Socialdemokratiet og grundlagde Socialistiske Arbejderparti. I efteråret 1918 blev hun for sine artikler i bladet Klassekampen og idømt 1½ års forbedringshus. I 1923 medlem af DKP. I 1924 gik hun ind i kvindepolitik og grundlagde Arbejderkvinders Oplysningsforening. 1929 ekskluderet af DKP for trotskisme, genoptaget i 1932. Atter ekskluderet i 1936 for sit forvar for Trotskij og de anklagede i den første Moskva-proces.

380 sider, illustreret.

Pris: 175 kr.

Morten Thing

Bogen giver en betydeligt bedre forståelse af de dele af Marie Niensens politiske virke, som allerede var kendt før. Bertel Nygaard, historiker, i *Socialistisk Information*

Velskrevet, rig på kildemateriale og særegen, for der findes ikke meget historieskrivning om danske kvinder som dedikerede sig til kommunismen.

Hamide Kara, *Bibliotekernes Lektorudtalelse*

Køb bogen på www.sfah.dk, klik på Forlaget eller scan QR-koden her og kom direkte ind på forlagets side.

Morten Thing bruger næsten halvdelen af bogen til at beskrive den danske venstrefløj i 10-års perioden fra 1913 til 1922, med udgangspunkt i Marie Niensens politiske virke i denne periode. I bogen kan man læse hvem der var involveret i de store demonstrationer, hvilke beslutninger de forskellige arbejderledere tog – og hvordan arbejderbevægelsen i denne årrække spaltede sig. Socialdemokratiets “Borgfredspolitik” betød, at den radikale regering i august 1916 tilbød Socialdemokratiet at indtræde i regeringen med Thorvald Stauning som kontrolminister. Beslutningen skulle vedtages på en ekstraordinær kongres, hvor 291 stemte ja, mens 32 delegerede stemte nej. Derefter meldte Gerson Trier sig ud af Socialdemokratiet og hans hovedbestyrelsesplads gik til Marie Nielsen.

Antimilitarisme blev et af de områder, venstrefløjen agiterede for. Og det fik under krigen stor opbakning især blandt arbejdere. Morten Thing skriver, at lige netop dette punkt satte de to regeringspartier De Radikale og Socialdemokratiet i en pinlig situation. Deres nye holdning synliggjorde mere end alle andre politiske spørgsmål de to partiers brud på egne principper. Eksempelvis på Socialdemokratiets kongres i 1915, hvor man enstemmigt vedtog et manifest, der pegede på krigens urimelige omkostninger og dets afsluttende ord lød: “*Ned med Kapitalismen! Krig mod Krigen! Leve Socialismen!*” Presset fra antimilitarister betød, at regeringen i 1917 vedtog: “*Lov om Civil Værnepligt*”. Det gjorde det fremover muligt at være militærnægter, dengang som 20 måneders tvangsarbejde.

I Morten Things bog omfatter seks af bogens 15 kapitler (side 67 til side 199) perioden fra 1918 til 1923, hvor bogens vigtigste fortælling udspiller sig med Marie Nielsen som hovedperson. Her beskrives i detaljer forsøget på at gennemføre en dansk revolution, efter bolsjevikisk forbillede med Lenin og den russiske revolution. Denne del af bogen er mere som en kriminalroman, end en historisk fortælling. Marie Niensens virke kan bedst beskrives i rollen som

den danske Jacobine, i kamp for frihed, lighed og broderskab.

De øvrige personer i Morten Things fortælling er naturligvis datidens ledende arbejderførere. En af dem var forfatteren Martin Andersen Nexø, som Marie Nielsen fik et meget tæt forhold til. Den 17. marts 1918 meldte Marie Nielsen sig ud af Socialdemokratiet og blot 18 dage senere, den 4. april 1918 grundlagde hun “Danmarks socialistiske Arbejderparti”. Her blev Martin Andersen Nexø valgt ind i ledelsen. Året 1918 blev skelsættende i den danske arbejderbevægelse, samt personligt for Marie Nielsen. Både København og landets store provinsbyer var præget af syndikalistisk aktivitet og store demonstrationer.

Den 11. februar 1918 mødte 10.000 op til en “tag-selv-aktion” på Københavns Flæskehal; i stedet endte denne demonstration helt uplanlagt med “Stormen på Børsen”. I juli måned begik en soldat selvmord i protest. Hans begravelse i Holmens Kirke samlede mellem 70.000 og 100.000 mennesker i en antimilitaristisk demonstration. I november 1918 var der med få dages mellemrum to demonstrationer på Københavns Grønttorv. Det medførte, at Marie Nielsen blev sat 6½ måned i fængsel og dommen appelleret til Højesteret.

I Højesteret blev dommen betydeligt nedsat, da Marie Nielsen ikke blev dømt for optøjer, men udelukkende for hendes artikler, der blev kaldt “journalistiske propaganda”. Dommen lød på 6 måneders almindelig fængsel. Den 12. februar 1920 begyndte hendes afsoning. Den 30. marts 1920 gik Chr. X, ind i “politik”, fyrede den siddende regering – og indsatte sin egen regering. Det royale påskekup mislykkedes. En af konsekvenserne blev amnesti til alle politiske fanger. Efter blot to måneders indespærring, var Marie Nielsen igen på fri fod. Og det var udelukkende kongens skyld, at hun slap så hurtigt ud af fængslet!

I april 1920 genoptog Marie Nielsen sit politiske arbejde. Det blev hos syndikalisterne i Fagoppositionens Sammenslutning. I august 1920 afholdt 3. Internationale sin 2. Verdens-

kongres i Moskva. Forfatteren Martin Andersen Nexø udvirkede, at Marie Nielsen blev delegeret. Kapitel 9 omhandler Ruslandsrejse. Det var i Moskva ved denne lejlighed, at Marie Nielsen mødte Lenin, Trotskij og andre ledende kommunister i Rusland.

Kapitel 12 handler om enhedsbestræbelserne 1920-1923. Her gengiver forfatteren Marie Nielsens brevkorrespondance med Christian Christensen, fra 1911 til 1921 redaktør af avisen *Solidaritet*. Marie Nielsens forsøg på at rådgive Christian Christensen var håbløse. Denne frustration fremgår klart i hendes personlige breve herom til Martin Andersen Nexø. I sidste halvdel af 1921 spidsedes modsætningerne til imellem de to, ikke mindst fordi Marie Nielsen var ansat i det fælles organisationsarbejde.

I 1922 gik Marie Nielsen tilbage til det almindelige arbejdsmarked. Først arbejdede hun i en kort periode som væverske på Aug. Neuberts Tekstilfabrik. I november 1922 blev hun ansat som kontorist i Sygekassen Fremtiden, hvor hun var ansat indtil udgangen af 1938.

Fra 1918 og resten af livet var Marie Nielsen marxist. I mange år som medlem af DKP, hvor hun opnåede tre gange at blive ekskluderet af partiet. Første gang i sammenlægningsstriden i 1923 for en kort bemærkning. Anden gang i 1928, da Marie Nielsens åbent kritiserede Kommunistisk Internationales stejle kursskift til en "ultravenstrelinje" og hun stod i fem år "uden for rækkerne". I 1932 blev Marie Nielsen genoptaget. Medlemskab i DKP denne gang varede til september 1936.

I kapitel 14 beskrives Marie Nielsens kvindesagsarbejde, som hun i mere end ti år var dybt engageret og optaget af. Morten Thing går i bogen også her systematisk frem med sine kilder. Men netop i dette afsnit mangler anmelderen at læse en analyse fra forfatteren side, hvorfor Marie Nielsen netop blev så passioneret og dedikeret forkæmper for kvindesagen?

Der fortælles, at Marie Nielsen sidst på året 1925 stiftede "Arbejderkvinders Oplysningsforening" i samarbejde med kvindelige oppositionelle fabriksarbejdere. Og de kvindelige arbej-

dere havde sammen med Marie Nielsen fat i noget, der fangede dybt ind blandt mellemkrigstidens arbejderkvinder.

De første foredrag om svangerskabsforebyggelse samlede 800 deltagere. Foreningen udgav bladet *Kvindernes Oplysningsblad*, som tog hidtil uberørte spørgsmål i arbejderklassen op. Som i bladets januarnummer 1928, hvor Marie Nielsen gav følgende rationelle løsninger af det seksuelle spørgsmål:

"1) Undervisning i det seksuelle Spørgsmaal indføres som obligatorisk Undervisningsfag i Skolen. 2) Kursus for Voksne i det seksuelle Spørgsmaal. 3) Ændring af Straffeloven saa Fosterfordrivelse med Kvindens billigelse ikke betragtes som Strafbart. 4) Lov aabner Adgang for den besvangrede til ved lægekyndig hjælp at befri sig for Fostret".

I disse spørgsmål var Marie Nielsen og Arbejderkvinders Oplysningsforbund i samarbejde med læge J.H. Leunbach. Ved valget i 1932 opstillede Leunbach i tilslutning til DKP og det var hans stemmer, som sikrede DKP sit parlamentariske gennembrud.

Foreningens arbejde kom i sidste ende i mis-kredit i et mandsdomineret parti som DKP. Den 2. februar 1934 skrev Marie Nielsen til DKP:

"Arbejdet for det seksuelle Problems løsning (...) har efterhaanden faaet et vist odiøst Skær inden for Partiet. Stemningen karakteriseres bedst ved Udtalelsen: "I har faaet det seksuelle Spørgsmaal paa Hjernen", hvilket er fuldkommen falsk".

Sidste nummer af foreningens blad udkom i september 1934.

To år efter havde Marie Nielsens det definitive partiopgør i DKP, der også viser hvilket personlig format, hun havde! Først protest fra Marie Nielsen, da Sovjet afskaffede fri abort. Dernæst protest imod den første Moskvaproces, fulgt op af et brev til Moskva med samme

budskab. Uhørt i kommunistisk sammenhæng og den 7. september 1936 modtog Marie Nielsen besked om at en enig partiledelse havde ekskluderet hende.

Forfatteren skriver i sit forord, at det var i 1970 han første gang læste om Marie Nielsen. Det blev en livslang passion for ham at få skrevet Marie Niensens biografi. Det er et imponerende persongalleri, Morten Thing samler i sin bog Marie Nielsen og revolutionen. Biografien hviler på Marie Niensens eget arkiv, hendes fængslerindringer samt mange års omfattende og solide kildestudier. Denne bog giver Marie Nielsen sin velfortjente biografi. Køb eller lån bogen, som varmt kan anbefales. God læselyst. Dog til sidst et lille suk til SFAH som udgiver. Farveillustrationer ville have "løftet" gengivelser af mærkater, løbesedler, faner, annoncer, blade osv.

GLAD SOCIALDEMOKRAT, BESVÆRLIGT MENNESKE

Poul Smidt: *Viggo Kampmann: modig modstandsmand, klog finansminister, ustyrlig statsminister*, Gyldendal, 2016, 478 s., ill., ISBN: 978-87-02-05457-6

Af Martin E.O. Grunz

Viggo Kampmann hører til de mindst kendte statsministre i det moderne Danmark. Med kun to et halvt år på posten og klemt mellem de både resultatmæssige og mytologiske giganter H.C. Hansen og Jens Otto Krag, er det forståeligt at Viggo Kampmann bliver klemt. Spørger man ældre socialdemokrater – og afsøger man socialdemokratisk erindringslitteratur – så træder Viggo Kampmann dog stærkt frem. Som finansminister i 1950'erne – kun afbrudt af Erik Eriksens 3-årige VK-regering – stod han som symbolet på den

socialdemokratiske genopretnings- og moderniseringspolitik i 1950'erne. Midlerne var radikal integration i den vestlige verden og stor statslig ekspansion. Det politiske kompleks som netop i løbet af 1950'erne fik betegnelsen velfærdsstaten. Man kan diskutere – og det *bliver* diskuteret – hvilken socialdemokrat der havde den mest afgørende indflydelse på velfærdsstatens opbygning. Hvem der så at sige tydeligst tegnede konturerne af den specifikke udformning. Helt i top i ligger naturligvis de fem socialdemokratiske statsministre i 1940'erne og 60'erne, Vilhelm Buhl, Hans Hedtoft, H.C. Hansen, Viggo Kampmann og Jens Otto Krag. De var alle strategiske parthavere i den overordnede linje. De samarbejdede alle – uanset at der var både gnidninger og alvorlige spændinger imellem dem. Viggo Kampmann kom sent og lidt uventet ind i de centrale beslutningstageres kreds. Ikke mindst derfor er han interessant.

I det hele taget er det interessant at følge hans livsbane. Som adoptivbarn voksede han op i et officershjem i Fredericia. Han blev student og cand.polit. I studietiden var han engageret i studenterpolitik, med et venstreorienteret sigte. Ret hurtigt besluttede Kampmann sig dog for at det var i Socialdemokratiet han hørte hjemme. I 1935 meldte han sig ind. Karakteristisk for ham havde han ikke været aktiv i nogle af de socialdemokratiske organisationer – og blev det heller aldrig rigtigt før han blev minister og folkevalgt. Kampmann valgte på baggrund af holdninger – og ikke på baggrund af fællesskab. Også karakteristisk var hans store besvær med at betale kontingent og melde flytninger. En privat skødesløshed der stod i grel modsætning til hans professionelle overblik og logistiske sans. Skødesløsheden havde rod i maniodepressivitet. Kampmann blev ikke sikkert diagnosticeret før sent i sin karriere. Han selvmedicinerede sig med alkohol, og levede et fugtigt bohemeliv. Til tider. For periodisk var hans livsførelse også stabil. Poul Smidt skildrer Kampmanns udsvævelser og tilknytninger ærligt – men uden at fortabe sig i detaljer. Det er ikke skandalen og hærværket der er i centrum.

Samtidens presse var yderst nådig ved Kampmann. Og i de 15 år (1945-60) hvor han var med i den socialdemokratiske inderkreds var han da også en stabil og ekstremt produktiv arbejdskraft. Da han blev statsminister i 1960 tog opløsningen fart. Imidlertid leverede han som førstemand det bedste socialdemokratiske folketingsvalg i efterkrigstiden med 42,1 %. Nok så afgørende gled DKP ud af Folketinget, og det nye parti SF fik med 11 mandater samme størrelse som De Radikale. Socialdemokratiet havde sammen med grønlandske Mikael Gam flertal *enten* med De Radikale eller med SF. Ikke underligt at Kampmann lancerede udtrykket “det er dejligt at være socialdemokrat”.

Selvfølgelig er det rigtigt at udgive en stor biografi om Viggo Kampmann. Poul Smidt har løst opgaven fint. Først og sidst glædes man som læser over det flotte og medrivende sprog. Man følger Viggo Kampmanns liv gennem etableringen af det moderne Danmark, og den biografiske indfaldsvinkel er rigtig. Både fordi Kampmann var afgørende beslutningstager og fordi Kampmanns personlige rejse fra et beskedent officershjem i Fredericia i 1910erne til velfærdsstatens forskellige destinationer er repræsentativ for ændringerne i danskernes liv. Dertil må tilføjes, at Kampmann i sine evner, muligheder og valg var ekstrem. Poul Smidt har med biografien fået interessen for Kampmann genopfrisket – og det er godt. En tidligere samlet biografi om Viggo Kampmann foreligger ikke. Til gengæld optræder han flittigt i populærhistoriske beretninger, og spiller ikke mindst en stor rolle i Paul Hammerichs og Malin Lindgrens meget læste beretninger om den nyere Danmarkshistorie. Dertil kommer Kampmanns egen produktion som er betydelig og – selvfølgelig, når det handler om Kampmann – flagrer i mange retninger. Han skrev biografiske portrætter og ansatser til erindringer – men mest idépolitiske indlæg. Og det var ganske besværligt for hans efterfølgere Jens Otto Krag og Anker Jørgensen. Efter Kampmanns afgang som statsminister i 1962 skulle han finde en ny form for arbejdsliv. Han fik det gradvist bedre

efter afgang, og mente selv at have fået fornyede kræfter. Dem brugte han i stigende grad til at komme med gode råd til sin efterfølger. Det udviklede sig til et regulært problem, og med etableringen af Socialdemokratisk Samfund i 1966 kunne det se ud som der var en egentlig fraktionsdannelse på vej med Kampmann som leder. Så vidt kom det ikke. Kampmanns sygdom og helbred blev forværret, og hvad der eventuelt har været af planer om et helt eller delvis politisk comeback blev ikke til noget. Han havde endeligt udspillet sin politiske rolle – men fortsatte dog med at deltage i den offentlige debat, når kræfterne rakte. Hvad de i aftagende grad gjorde frem til hans død i 1976. Hans begravelse foregik efter eget ønske i stilhed. Og der blev også noget stille om navnet Viggo Kampmann. Det har Poul Smidt ændret på.

Smidts biografi har nogle år på bagen og er kommet i flere oplag. Den bliver læst og brugt. Ikke mindst af yngre læsere der søger en indgang til de år hvor velfærdsstaten blev etableret. Med Smidts biografi er Kampmann blevet trukket tilbage som central “velfærdsfader” i den almindelige erindring. Poul Smidt er mangeårig journalist og var DSU’er i sine formative år. Det er tydeligt i formidlingsglæden og varmen for den socialdemokratiske model. Biografien søger at se på hele mennesket Viggo Kampmann som det var i sit politiske virke. Men ønsker man en kritisk vurdering af velfærdsstaten betydning og politiske sigte bør man søge andetsteds.

ET BEMÆRKELESVÆRDIGT KVINDELIV

Lone Rünitz: *Ellen Hørup. Kvinden, verdensborgeren og rebellen*, Syddansk Universitetsforlag, 2019, 351 s. ISBN: 978-87-408-3197-9

Af Anette Eklund Hansen

Historiske biografier over kvindelige samfundspionerer, udkommer ikke så tit, hverken i Danmark eller i udlandet, så derfor er historikeren Lone Rünitz' meget læseværdige biografi over journalisten, (freds)aktivisten og humanisten Ellen Hørup særdeles velkommen. Titlen: *Ellen Hørup. Kvinden, verdensborgeren og rebellen*, dækker fint den facetterede biografi, der både har fokus på Ellen Hørups professionelle liv som skribent og på hendes kamp for en bedre og mere retfærdig verden, såvel som kvinden og mennesket bag et bemærkelsesværdigt kvindeliv, som strakte sig fra 1871-1953.

Ellen Hørup (EH) var datter af Viggo Hørup kulturradikal, politiker og medstifter af *Politiken* og Emma Hørup, som var uddannet og arbejdede som lærerinde. Hjemmet var stærkt præget af kulturradikale tanker, politik og en reformpædagogisk opdragelse, der lagde vægt på børnenes opdragelse til frie og selvstændige individer. I hjemmet kom tidens kultur- og politiske venstreradikale elite, ligesom forældrene familiemæssigt var relaterede til denne gruppe. 1.kapitel af biografien er nærmest som at være til fætter-kusinekomsammen med de kulturradikale fra 1870'erne til århundredskiftet.

Biografien er både kronologisk og tematisk struktureret efter de forskellige perioder i EHs liv med overskrifter som: Barndom, Ungdom og ægteskab, De italienske år, Journalisten Ellen Hørup etc. De over 80 år EH levede er også en periode, hvor Danmark og verden ændrede sig i høj grad. Dette får man et godt indblik i, fordi historikeren Lone Rünitz har skrevet meget kontekst ind som baggrundstæppe for EHs liv.

Særlig mellemkrigstiden, som er forfatterens forskningsfelt er meget oplysende.

1.kapitel beskriver EHs liv fra barndommen til hun som 50 årig bryder med sin mand og sin hidtidige tilværelse og flytter til Italien. Gennem en grundig gennemgang af især faderens familiehistorie og hans politiske virke, får vi en klar forståelse af det frisindede miljø EH voksede op i. EH var sin fars pige og gennem hele livet, var han hendes forbillede. Den fri opdragelse med ansvar viser sin virkning i en fri, selvstændigt, empatisk og aktiv kvinde, der ikke lod sig underlægge samtidens borgerskabs snævertsynede moralopfattelse af, hvordan en kvinde burde opføre sig. Det gav sig bl.a. udtryk i, at hun som ung, som en af de første kvinder cyklede rundt og endda deltog i cykelvæddeløb. EH tog studentereksamen og ville være læge, men blev efter faderens råd tandlæge, et erhverv hun stort set ikke arbejdede indenfor. Faderens død i 1902 var en stor sorg, men livet gik videre med et ikke vellykket ægteskab med juristen Vilhelm Nielsen. God økonomi tillod heldigvis EH en stor rejseaktivitet, køb af landsted i Nordsjælland og stor selskabelighed. Men i 1922 var det slut. EH kunne p.b.a. arvede aktier i *Politiken* fra sin far leve det liv hun ønskede med rejser og engagement i tidens store spørgsmål. I 1922 flyttede hun til Rom for at arbejde som journalist og leve sammen med en mand hun elskede.

Et nyt liv begyndte for den 50 årige EH, som resten af bogens kapitler beskriver. Fra begyndelsen af tyverne skrev EH artikler og kronikker til *Politiken*. Hun blev en selvbestaltet udenrigspolitisk journalist, der skrev om politiske og samfundsmæssige forhold, navnlig i Italien, hvor hun boede overfor Mussolini. Hun kunne på tæt hold følge, hvordan fascismen vandt indpas i Italien. De forfærdige sociale forhold så hun indefra gennem sin elsker, en katolsk munk fra Sicilien, som hun havde et had-kærlighedsforhold til de næste mange år. Hun skrev artikler om den nye sovjetstat og havde sympati for det nye samfundssystem, der byggede på solidaritet. Hun betragtede sig selv

som socialist. Hun var gennem hele livet fredsaktivist og deltog i mellemkrigstiden i fredskonferencer over hele verden. Dette førte hende fra slutningen af tyverne ind i Indiens frihedskamp. Hun var betaget af Gandhi og hans kamp for et frit Indien. Hun rejste flere gange sammen med nære venner til Indien og traf også Gandhi, som hun donerede penge til. Hun oprettede et center i Geneve, der arbejdede for den Indiske frihedskamp og oprettede hertil et internationalt tidsskrift, der formidlede viden om frihedskampen. EH kom med jævne mellemrum til Danmark, hvor hun engagerede sig i flygtningearbejdet. Politiske og jødiske flygtninge strømmede til Danmark, men havde meget vanskelige vilkår, og mange blev også sendt retur til Tyskland.. EH dannede bl.a. sammen med Martin Andersen Nexø en flygtningekomite og var med til at oprette Emigranthjemmet på Rådhuspladsen. Også i denne sag hjalp EH økonomisk så meget hun kunne, samtidig med, at hun skrev kronikker til *Politiken*. Ikke altid til redaktørens store tilfredshed. EH skrev engageret og ligeud af posen, hvilket ikke nødvendigvis passede med holdningen på *Politiken*. EH var i 1933 blevet medlem af *Politikens* bestyrelse, så der var slagsmål, når redaktøren ikke ville optage en kronik. Også hjælpearbejdet for den spanske borgerkrigs ofre engagerede EH sig i.

Under krigen måtte EH nedtone sine politiske kronikker. I stedet kastede hun sig over børnesagen. Danske børnehjem var ikke for børn. EH kastede sig ind i kampen for forbedring af disse de mest udsatte børns liv til stor misfornøjelse for forstandere og andre ansvarlige i systemet. EH holdt foredrag om børnenes mistrøstige liv og oprettede en forening til støtte for børnene, som udgav *Forældrebladet*, hvor pædagoger, lærere og andre med indsigt i børns liv skrev om reformpædagogik, og hvordan man burde ændre på de mistrøstige forhold. Da EH efterhånden fik vanskeligt ved at få optaget sine kronikker blev bladet også brugt til at skrive om sociale forhold og udenrigspolitiske emner. Som en udløber af EHs fredsar-

bejde var hun i 1948 medstifter og næstformand i den danske afdeling af Kvindernes Demokratiske Verdensforbund.

EH var antikapitalist, fredsaktivist, socialist, kvindeforkæmper, humanist og kæmpede hele livet de svages sag. Hun var økonomisk velfunderet, men delte gavmildt ud til mennesker i nød og finansierede flere af de organisationer og blade, hun arbejdede med. Personligt var hun et energisk og empatisk menneske, men også rastløst, i private stunder temmelig selvoptaget og svær og omgå.

En enkelt rettelse skal dog til. EH bliver i bogen præsenteret som den første danske kvindelige udenrigsjournalist. Det er ikke tilfældet. Blandt andre skrev Nina Bang, socialdemokrat, historiker, journalist og senere undervisningsminister i Staunings første regering allerede fra 1909 fast artikler om udenrigspolitik i *Socialdemokraten*. Hun skrev bl.a. om udviklingen på Balkan og den politiske konflikt, der var ved at blive bygget op omkring "vejen til Indien".¹

Lone Rünitz biografi over Ellen Hørup bygger på et stort kildemateriale. Udover de mange artikler i *Politiken* og diverse tidsskrifter hun skrev til, findes der også en stor brevveksling mellem EH og hendes venner, familie og samarbejdspartnere. Derudover findes der dagbøger for perioden 1922-52. Disse har givet forfatteren mulighed for at give et meget personligt portræt af en bemærkelsesværdig kvinde. Selv om skildringen i det private går tæt på, bevarer fremstillingen en balance, der uden at være snagevende giver et indblik i EHs psyke og forklaringer på hendes handlinger. Bogen er dertil illustreret med mange gode fotos.

Lone Rünitz har skrevet en meget interessant og læseværdig biografi over en af periodens bemærkelsesværdige kvinder, som formodentlig kun få har kendskab til. Udover et spændende portræt over en særdeles aktiv kvindelig personlighed, giver biografien et godt indblik i, hvordan et kvindeliv også kunne være i den periode, hvor Danmark blev moderne, men også var præget af de store omvæltninger, der skete ude i verden.

Noter:

1: Gerd Callesen, "De økonomiske modsætninger bag virvaret", i Marianne Alenius, Nanna Damsholt og Bente Rosenbeck (red.) *Clios døtre gennem hundrede år*. (København 1994), s. 165-182.

KAMPEN OM SOCIALDEMOKRATIET

Karl Hjortnæs: *Kampen om Socialdemokratiet – erindringer om magt og politik*, Forlaget Momenta, 2018, 300 s., ISBN: 9788793622081

Af Karsten Fledelius

“Vi får et indblik i livet som politiker og minister, og så får vi en skarp iagttagers usentimentale bilk på Socialdemokratiet – råt for usødet.”

Dette er afslutningen på præsentationen på bagflappen af Karl Lauridsen Hjortnæs' erindringsbog, afsluttet før det valg i juni 2019, hvor Socialdemokratiet under sin nye leder Mette Frederiksen genvandt regeringsmagten efter 4 år i opposition. 19. april i år fylder den nordjyske politiker 86 år. Han sad i Folketinget for Aarhus 1971-1994 og var justitsminister, skatteminister og fiskeriminister under Anker Jørgensen. I bogens efterskrift erklærer han sig enig med en anden veteran på Socialdemokratiets venstrefløj i Aarhus, Holger Eriksen, der som 92-årig udgav sine erindringer (i 1986), og her understregede, at han mildest talt ikke altid havde været enig i partiledelsens dispositioner, men at han aldrig havde overvejet muligheden af at svigte sin parti og melde sig ind i et andet.

Alligevel var Karl Hjortnæs meget tæt på at blive smidt ud af partiet for angivelig illoyalitet. Det skyldtes hans kritiske holdning til Svend Auken's lederskab af partiet, efter at Auken havde afsat Ritt Bjerregaard som gruppefor-

mand efter *Ekstrabladets* kampagne mod hende pga. hendes lejlighed i København. Men Auken er ikke den eneste partifælle, Hjortnæs forholder sig kritisk til – faktisk er det kun Ritt Bjerregaard, som slipper helt for skarpe kommentarer fra ham, og så, interessant nok, partiets seneste leder, Mette Frederiksen. Derimod er han skarpt kritisk mod både Helle Thorning-Schmidt og Poul Nyrup Rasmussen. Venstre ser han i høj grad som hovedfjenden for arbejdsbevægelsen i Danmark, og Socialdemokratiet i særdeleshed. Ironisk nok var hans første ministerperiode i SV-regeringen 1978-79, men den ser mange jo også som beviset for det håbløse i en sådan konstruktion – at Lars Løkke Rasmussen forsøgte at genoplive tanken er ikke kommet med i bogen, hvis fremstilling slutter med 2018, men man kan på baggrund af bogen forestille sig de kommentarer, Hjortnæs ville være kommet med, hvis det havde haft mulighed for at komme med.

Efter Venstre er Radikale Venstre det parti, Hjortnæs forholder sig mest kritisk til – faktisk mere end til Dansk Folkeparti. Den eneste radikale politiker, som får en decideret positiv omtale, er Marianne Jelved, det stik modsatte er tilfældet med Niels Helveg-Petersen, som ifølge Hjortnæs i høj grad var arkitekten bag den radikale støtte til Schlüters regeringer. For Hjortnæs kan det være fatalt for en socialdemokratisk regering af komme for tæt på De Radikale.

På den anden side er det efter Hjortnæs' mening det naturligste for Danmarks gamle store arbejderparti at gå efter regeringsmagten. Og det får Poul Nyrup også kredit for. Men han og Lykketoft kritiseres for at være gået for langt i en tilnærmelse til markedstænkning, ikke mindst vedr. sociale ydelser til den brede befolkning, og hans kritik af udvandningen af efterlønnen er meget klar. Da partiet så også efter Hjortnæs' mening for sent vågner op i forhold til indvandringsproblematikken, ses det som en naturlig forklaring på, at mange arbejderstemmer i 2001 gik til Dansk Folkeparti. Birte Weiss' indsats på asylområdet får således ikke

nogen positiv omtale. Og selv om han har en vis sympati for Karen Jespersens opstramning på udlændingeområdet, er han stærkt afvisende over for hende på den socialpolitiske område. Med hende som frontfigur "skete der et skred i de socialpolitiske holdninger, som gamle socialdemokrater havde svært ved at forstå. Fra et system baseret på revalidering og forebyggelse, hvor den økonomiske hjælp blev ydet på grundlag af et indkomstbortfaldsprincip, gik man over til et system, hvor individuelt personligt ansvar blev det bærende princip." (s. 149)

Hjortnæs går så vidt som at sige, at Nystrup førte Socialdemokratiet ind i en blindgyde, bl.a. gennem privatiseringen af store hidtil offentligt ejede sektorer og en fastholden af, at kommunerne burde have lov til at eksperimentere med udlicitering også på det sociale område. Han er også ude efter Jytte Hildens gruppe "Hilden & the Hackers", som ville give middelklassen større grad af handlefrihed, hvortil Hjortnæs indvender, at "de socialdemokratiske værdier om frihed, lighed og solidaritet er svære at forene med en politik, der lader markedskræfterne styre udviklingen af velfærdssystemet." Efter Hjortnæs' mening var det det, som kostede Jytte Hilsen folketingsmandatet, trods hendes virksomhed som minister:

"Ved folketingsvalget i 1998 tabte hun sit mandat til arbejdsmanden Poul Erik Dyrland, som stille op i nabokredsen, og som stod for en mere klassisk og traditionel socialdemokratisk politik. Signalet, der lå i det valg, burde have fået Nystrup og Lykketoft til at stoppe op og spørge sig selv, om det ikke var på side at gribe ind og sætte tingene på plads. Men de forblev tavse." (s.148).

Hjortnæs forholder sig således klart kritisk til den mere pragmatisk tilgang til partiets ideologi i 1990'erne. Han er dog anerkendende over for Lykketofts forsøg på at vinde valget i 2005, trods mediernes klare vurdering af ham som taber på forhånd. Hans afrunding af Lykketoft-perioden er tankevækkende:

"I tv-optagelserne fra Lykketofts afskedstale kunne den opmærksomme seer hæfte sig ved billeder af en smilende Svend Auken, en alvorstynget Nystrup, en uheldig Pia Gjellerup og en tårevædet Mette Frederiksen. Svend følte måske, at resultatet gav nye muligheder. Nystrup og Gjellerup var formentlig bekymrede og usikre på fremtiden. Mette Frederiksen var blot helt uforstående over for, hvordan det kunne gå til, at denne flittige, samvittighedsfulde, resultatorienterede og dygtige politiker kunne blive kasseret så klart af vælgerne." (s.168)

Men det er ingenting imod hans kritik af Helle Thorning-Schmidts lederskab, som han ser som helt blottet for ideologisk tilgang. Efter Hjortnæs' mening manglede Helle Thorning-Schmidt og især finansminister Bjarne Corydon "det indre socialdemokratiske kompas, som kunne give entusiasme og en klar retning." Det er især aktiesalget i DONG til den amerikanske finansieringsselskab Goldman Sachs, han tager afstand fra.

"Det gjorde ikke noget indtryk på Bjarne Corydon, at Socialdemokratiets tidligere formand og statsminister Poul Nystrup Rasmussen og to tidligere finansministre, Knud Heisenes og Mogens Lykketoft, udtalte sig stærkt kritisk om de værdiansættelser, der lå til grund for aktiesalget og om aftalekontraktens indhold i det hele taget."

Hjortnæs ser Corydon som en teknokrat, en embedsmand,

"og var formentlig mest optaget af at reagere på en måde, der kunne give ros og anerkendelse fra embedsmændene og DONGs professionelle ledelse." (s. 193)

Den første kvindelige statsminister i Danmark får følgende karakteristik med i købet, trods en række anerkendende bemærkninger: "Hun var strålende på bonede gulve, men signalerede

hverken jyst sindighed eller forståelse for det jævne liv. Hun var ikke som Anker Jørgensen et ægte barn af folket, men nogle vil nok sige, at Helle Thorning var et barn af sin tid.” (s. 197)

Hvilket skudmål ville Karl Hjortnæs mon give af den anden kvindelige statsministers snart første år på posten? Hjortnæs skriver på et tidspunkt, hvor det nye socialdemokratiske lederskab endnu ikke havde mødt vælgerens dom. Han ser tre centrale personer: Mette Frederiksen, som han opfatter som (mest) venstrefløj, Nicolai Wammen, som han ser som

“en traditionel socialdemokrat, der ligger afgørende vægt på en pragmatisk og konsensusføgende arbejdsmetode hvor det er vigtigere at nå nogle konkrete resultater end at holde den ideologiske fane højt”,

og han sammenligner ham med Knud Heinesen. Den tredje er Hjortnæs mest skeptisk overfor: Henrik Sass Larsen, hvis mange ideologiske udsagn efter hans mening mere bærer “præg af vrede mod nogen eller noget end af en positiv vision for fremtiden”, og som han ikke mener hidtil har “demonstreret flid, dygtighed og format på et niveau, der tåler sammenligning med Knud Heinesen, Svend Jakobsen og Mogens Lykketoft.

Nu kan Karl Hjortnæs konstatere, at landet har fået en handlekraftig “folkets datter” som statsminister, en traditionel, resultatorienteret pragmatiker som finansminister, og at Sass Larsen, som han bogen igennem har betegnet som højrefløj i partiet (ingen ros fra Hjortnæs) er gået over i det private erhvervsliv – i øvrigt lige som en af hans andre aversioner, Bjarne Corydon. Om Mette F. og hendes hold så kan skabe det klassebevidste parti, Hjortnæs efterlyser for at

“danne en reel modvægt mod den massive magt, som pengene, markedsøkonomien og de store selskaber ellers vil have over samfundsudviklingen”

er et andet spørgsmål. “Kampen om Socialdemokratiet” vil næppe være afsluttet med regeringen Mette Frederiksen.

Der er kort sagt rigtig meget ideologi og samfundskommentar i Karl Hjortnæs’ velskrevne og fængslende bog. Og det synes, som om han med den seneste regering har set afslutningen på den tendens til afideologisering af det gamle parti, som byder ham så meget imod. Det er en på ingen måde neutral skildring af et halvt århundredes socialdemokratisk politik vi får. Men både engageret og fængslende.

EN SOCIALHISTORISK REJSEBOG

Preben Brandt, *Fattigsteder: Ni fortællinger fra de understes danmarkshistorie*,

Forlaget Vandkunsten, 2019, 202 sider.

ISBN 978-87-7695-579-3.

Af Leonora Lottrup Rasmussen

I *Fattigsteder* inviterer Preben Brandt, tidligere formand for Rådet for Socialt Udsatte, os på en rejse gennem de understes danmarkshistorie. Nu er det altså ikke kun fortidens elite, den historieinteresserede dansker kan møde på bilture rundt til Danmarks slotte og herregårde. I *Fattigsteder* får vi nemlig serveret ni konkrete bud på, hvordan vi også kan gå på opdagelse i underklassens historie.

Det var mødet med Sønderho fattiggård på Fanø, der tilbage i 2017 satte startskuddet for Brandts rejse rundt til landets fattigsteder. En betegnelse Brandt bruger om bygninger, mindesten og skulpturer. Mødet med fattiggården udløste en nysgerrighed for fortidens fattige og Brandt sætter sig for at formidle forholdene for samfundets nederste sociale lag og deres historie. For at kunne gøre dette trækker han på et sammensurium af forskellige kilder. Fra skønlitterære værker som Martin Andersen

Nexø's *Ditte Menneskebarn*, over faglitterære værker som Harald Jørgensens *Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede*, til avisartikler, beretninger, viser og Hermans Bangs kendte fattigberetninger fra 1880'ernes København etc. Derudover lader Brandt også fattigstederne, som materielle levn eller tolkninger af fortidens fattigfattigforsorg, fremstå som kilder i deres egen ret.

Sønderho fattiggård, der blev opført omkring 1840, danner udgangspunktet for bogens første kapitel. Herefter er de næste otte kapitler dedikeret til otte forskellige fattigsteder. Såsom det privatstiftede børnehjem af 1870 i København, Stagstedstenen i Vendsyssel og Specialcenter Skovvang i Holstebro. Selvom vi springer lidt frem og tilbage i tid, er det dog særligt sidste halvdel af 1800-tallet, der udgør bogens hovedemne. Det er udviklingen fra enevældens patriotiske fattiglovgivning til folkestyrets mere hårdhændende og kontrollerende, men også mere substantielle, håndtering af fattigdom. En behandling, som ifølge Brandt, forsat sætter sit præg på vores velfærdssamfund i dag. Denne pointe udlægges særligt i bogens sidste kapitel, under titlen "Et socialpolitisk rejsebrev" (s. 186):

"Jeg har set noget, som rækker frem til i dag. Jeg har set, hvordan nutidens socialpolitik og dens metoder ikke bare blev grundlagt i tiden efter enevældens ophør og kun fortsatte i en kort periode, men stadig udgør dets værdimæssige grundlag i dag".

Fattigforsorgen i sidste halvdel af 1800-tallet var baseret på Fattigloven af 1803 og forsørgelsesparagraffen i Grundloven af 1849. Lovene gav alle, der ikke kunne forsørge sig selv og sin familie, ret til at få hjælp fra det offentlige. Et krav, der blev varetaget af landets kommuner. Til gengæld for hjælpen skulle modtagerne betale med indgreb i deres civile og politiske rettigheder. Fattighjælpsmodtagerne mistede blandt andet retten til frit at gifte sig; retten til at bestemme

over ens ejendele; og retten til at stemme ved kommunal- og rigsdagsvalg. Samtidigt bredte der sig fra 1800-tallets midte en stigende institutionaliseringsbølge ude hos kommunerne. En bølge, som de endnu bestående fattiggårde og fattighuse, i dag står som produkterne af. I disse institutioner var forsørgelsen uløseligt forbundet med kontrol og overvågning. Det er netop denne kontrol og overvågning, Brandt ønsker at problematisere i *Fattigsteder*.

For selvom fattigforsorgen i 1800-tallet var med til at lægge grunden for vores velfærdsstat, skal dette forstås både på godt og ondt. Ifølge Brandt har det demokratiske velfærdssamfund succesfuldt formået at flytte en stor del af fattige og udstødte op i middelklassen, men nogle er blevet tilbage. Man har favoriseret de, der kunne flyttes eller selv flyttede sig op. Efter besøget på Specialcenter Skovvang i kapitel 9, pointerer Brandt, at både de gamle fattiggårde og de moderne forsorgshjem, er bygget på ideen om at skabe dem, som er anderledes, om til nogle, som er almindelige. Med andre ord, at velfærdsinstitutionerne udgør forsøg på at opdrage samfundets underste i vores billede.

Denne sociale kritik gennemsyrrer hele bogen. Allerede i forordet, skrevet af statsminister Mette Frederiksen, bliver tonen for Brandts politiske projekt slået an: At der stadig er mennesker på samfundets bund, som alt for ofte bliver overset. Formålet med bogen er derfor, at vi skal forstå fortidens, såvel som nutidens, fattige ikke kun som klienter eller sociale tilfælde, men som mennesker med drømme, håb og evner. Men hvis det er formålet, hvorfor får bogens hovedpersoner ikke lov til selv at udtale sig? Bogen inddrager nemlig ingen kilder skrevet af de fattige. I stedet bliver de præsenteret til os gennem middelklassens øjne. Som for eksempel August Wilhelm Fohlmann, der var underlæge på Københavns fattiggård, Ladegården. Fordi disse stemmer blev publiceret og distribueret i datidens Danmark, er de også langt mere tilgængelige i nutidens Danmark. Det betyder dog ikke at de fattige ikke havde en stemme eller at disse er umulige at opspore.

Som både nyere dansk og international forskning har vist, eksisterer der flere kilder, såsom som ansøgninger om fattighjælp, der er skrevet af de fattige selv.¹ Sådanne kilder kræver ofte lidt mere dybdegående kildestudier at finde frem til, men kunne med fordel være inddraget for at nuancere bogens fremstilling af de fattige.

På trods af dette kritikpunkt, er *Fattigsteder* en anbefalelsesværdig bog. Først og fremmest i kraft af sin formidlingsmæssige værdi. Man skal ikke forvente et faghistorisk værk understøttet med fodnoter, og hvad der ellers hører sig til af kilde- og litteraturhenvisninger. I stedet kan *Fattigsteder* som genre karakteriseres som en hybrid mellem en rejsebog, en historiebog og et socialpolitisk opråb. Derfor er beskrivelserne af fortidens fattige blandet med kørevejledninger, der kan guide os fra A til B og Brandts egne overvejelser om vor tids behandling af hjemløse og andre socialt udsatte grupper (s. 61). I kraft af sit rejsebogsformat har bogen en unik tilgang til 1800-tallets fattigforsorg og det kan måske inspirere læsere til at gå opdagelse i nyere faghistoriske publikationer, som kaster et kritisk blik på vores alle sammens velfærdsstat og som bygger på et større empirisk og systematisk grundlag. Som for eksempel *På kanten af velfærdsstaten* af Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen og Jacob Knage Rasmussen². Forhåbentligt kan *Fattigsteder* således vække interesse for en side af danmarkshistorien, vi ofte glemmer og som Brandt rigtignok bemærker, er dårligt repræsenteret på vores kulturhistoriske museer.

Noter:

1. Steven King, 2019. *Writing the Lives of the English Poor: 1750s -1830s, States, People, and the History of Social Change* (McGill-Queen's University Press, 2019); Leonora Lottrup Rasmussen: *De fattiges ret: forhandlinger af socialt medborgerskab som status og praksis i stat og kommune, 1849-1892*. (Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, 2019)
2. Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen og Jacob Knage Rasmussen: *På Kanten Af Velfærdsstaten*:

Anbragte Og Indlagte i Dansk Socialforsorg 1933-1980 (Syddansk Universitetsforlag, 2015).

Se også Stine Grønbæk Jensen: *At Åbne Skuffen: Om Tidligere Børnehjemsborns Transformationer*. (Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, 2019).

HUSKEBOG OM 1960'ERNES OG 1970'ERNES VENSTREFLØJ

Steen Bille Larsen: *I venstrefløjens øje – mit liv som fuldtidsaktivist i 60'erne*, Politisk Revy, 2018, 306 s., ill., ISBN: 978-87-7378-385-6

Af Torkil Sørensen

Der var fuldt hus i det lokale, hvor Steen Bille Larsen under Arbejderhistoriefestivalen i oktober 2019 i Arbejdermuseet præsenterede sine indtryk af venstrefløjens historie. For dem, der ikke havde lejlighed til at lytte med, er selvbiografien *I venstrefløjens øje – mit liv som fuldtidsaktivist i 60'erne*, udgivet af Forlaget Politisk Revy, værd at læse. Og tilhørerne vil såmænd også finde mere stof, end det der blev nået på tre kvarters oplæg.

Forsideillustrationen viser en ny venstrefløj i modvind – Atomvåben blev i påsken 1961 fanget i en snestorm. Men op gennem 1960'erne kom der mere solskin og medvind, selv om tidsskriftet *Politisk Revy*, som forfatteren var flittig skribent i frem til 1973, aldrig havde andet end underskud. Det blev dog klart gennem indsamlinger også ved fester.

Steen Bille Larsen er født i 1942, og blev altså 20 år i 1962. Han havde først et kort medlemskab af det mere traditionelle DKU – så blev han fra 1960 til 1964 fuldtidsaktiv i den nye Kampagne mod Atomvåben. Siden blev han i tiåret 1963-1973 knyttet til fjortendagesbladet *Politisk Revy* som forretningsfører, redaktør og skribent. Han fik studenterjob ved Det Kongelige Bibliotek 1973 og blev siden ansat

som forskningsbibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek 1978, hvor han efterhånden fik finere titler, fra 2005 til 2013 vicedirektør for Det Kongelige Bibliotek og chef for Nationalbiblioteket. Han har skrevet bøger om arbejderbevægelsens historie og om modstandsbevægelsen 1940-45. Flittige læsere af SFAH's skrifter er måske stødt på *Mod strømmen: den kommunistiske "højre"- og "venstre"-opposition i 30-ernes Danmark* fra 1986. Den handler om små kredse på den danske venstrefløj, der hverken følte sig hjemme i det kommunistiske DKP eller i Staunings store Socialdemokrati. De små grupper blev kraftigt inspireret af tyske flygtninge, der havde været tilsluttet tilsvarende grupper i Tyskland før nazisternes magtovertagelse i 1933. Willy Brandt, der havde base i Oslo men af og til kom gennem København, var således dengang i SAP med en position som det senere danske SF.

Bogen ser fra en anden vinkel på sager, som man også kan læse om i PET Kommissionens mange bind, f.eks. sagen om et overvågningscenter under Københavns Universitet i Kejsergade. Et enkelt citat fra bogen, om Russell tribunal mod USA's krigsførsel i Indokina:

“Vi på Politisk Revy støttede helt og fuldt Russelltribunalet. Russell-kontoret havde sin egen organisation, som stod for det praktiske. Lillian, som jeg var gift med, blev daglig leder af Russell-kontoret, så også ad denne vej fulgte jeg med i, hvad der skete. Fra Politisk Revy var især Ebbe Reich, Ellen Bruun og Jacques Hersh involveret, og de fortalte om, hvordan sagen udviklede sig. Politisk Revy og Russellkontoret var nærmest et stort kontor, hvor kendte og nye ansigter gik ud og ind hos hinanden. Et af de nye ansigter var Julie Bruun. Hun var Ellen Bruuns mor og medlem af Russell-Rådet. Hun var meget energisk og velartikuleret og samtidig lidt af en sproglig begavelse og blev brugt som oversætter. Julie introducerede os til en meget ung 18-årig Jørgen Dragsdahl,

som lige var gået ud af gymnasiet fra Bagsværd Kostskole. Han havde den særlige kvalifikation, at han havde været på et længere ophold i USA, så han kunne bidrage med aspekter, som vi andre manglede viden om, og han talte bedre engelsk end mange af os andre. Jørgen blev en af de energiske aktivister i Russelltribunalet”.

Bogen er som beskrevet i omtalen

“en åbenhjertig og personlig biografi om et liv dengang i den bevægede tid. Forfatteren har ikke tabt gejsten og slutter bogen med at efterlyse et nyt Kommunistisk Manifest.”

Læsere, der helst ønsker en vis grad af opgør med ungdommens synder, vil ikke blive så tilfredse, men bogen giver mange indtryk af, hvad der rørte sig dengang i 1960'erne.

DEN YDERSTE GRÆNSE I BALTIKUM 1919

Mikkel Kirkebæk: *Den yderste grænse. Danske frivillige i de baltiske uafhængighedskrige 1918-1920*. Bind I: *Politik og ideologi*. Bind II: *Krig og efterkrigstid*. Lindhardt og Ringhof, 2019. 1.208 s., ISBN 978-87-11-91589-9.

Af Bernadette Preben-Hansen

I 2013 blev en mindesten med navne på danske officerer og faldne menige sat op i Røuge i det sydlige Estland; og i 2016 blev en mindeplade for de danske modtagere af det estiske frihedskors sat op i St. Georgs kirke i Tori (mindekirke for faldne estiske soldater). Den danske frivillige militære indsats i Baltikum i 1919 er blevet anset for at være en heltegerning, men set i danmarkshistoriens spejl har indsat-

sen en bismag af krigsforbrydelser og af fascisme, nazisme og antisemitisme.

Bind I giver et overblik over Baltikums historie og politiske status i 1918-1919. Regionen havde i 900 år været et stridsemne mellem Danmark/Den Tyske Orden, Polen-Litauen, Sverige, Tyskland og Rusland. Estland erklærede sig selvstændigt i februar 1918, da landets kommunistiske ledere flygtede, fordi tyske styrker nærmede sig Tallinn. Letland fulgte i november 1918. Ved verdenskrigens afslutning var hele Baltikum besat af tyske styrker. Russiske og baltiske bolsjevikker, russiske hvide styrker, den tyske regulære hær, balt-tyske styrker, den britiske flåde, samt estiske og lettiske regeringsstyrker – med finske, svenske og danske frivilligkorps – kæmpede i Baltikum. Men kun de baltiske regeringsstyrker havde uafhængighed som mål. Storbritannien og Frankrig støttede Estlands og Letlands kamp for at undgå tysk kontrol. Baltikum skulle desuden danne et bolværk mod Sovjet-Rusland. Briterne ønskede en aktiv indsats fra Skandinavien, men da den danske regering afviste at sende regulære danske styrker, tog danske forretningsfolk initiativ til at bekæmpe bolsjevismen for at beskytte danske forretningsinteresser.

Hvervning var forbudt i Danmark, men regeringen så gennem fingre med hvervningen til Dansk-Baltisk Auxiliær Korps, som bl.a. var finansieret af den danske erhvervsmand Aage Westenholz. Korpset ville give indtryk af at være et disciplineret elitekorps, hvis idealistiske indsats blev gjort for Estlands og Danmarks skyld, men kun få officerer havde rent idealistiske motiver. De 200 frivillige, der kom afsted, var arbejdsløse, eventyrere, kriminelle, og enkelte mindreårige. Mange var helt uden militær uddannelse. Der var arbejdsløshed i Danmark i 1918-1919, og arbejdere meldte sig – motiveret af økonomisk nød – til at bekæmpe bolsjevismen. Korpset sejlede i marts 1919 til Estland, hvor de hvervede indledte med druk og hor i Tallinn. Indsatsen var et pengejob, og hvis lønnen ikke faldt til tiden, var der risiko for mytteri.

Bind II beretter, hvordan de frivillige blev radikaliserede ved fronterne i Estland, Letland og især ved Pskov i Rusland. Danskerne blev vidner til krigsforbrydelser (overfor civile og krigsfanger), som hurtigt blev hverdag. I august 1919 sejlede korpset hjem til Danmark, hvor mange af de frivillige gik ind i et nyt korps, der ulovligt hvervede frivillige til Arkhangelsk og Murmansk. Mange frivillige gik fra krigen ind i politisk aktivisme, der førte nogle til østfronten i den 2. verdenskrig.

Mange af de frivillige kunne ikke finde sig til rette i Danmark efter krigen men hutlede sig igennem en pauvre tilværelse. Officererne fra borgerskabet – “hvid” side – klarede sig, men de menige fra arbejderklassen kunne ikke få arbejde. De havde jo kæmpet imod “de røde”. Nogle har lidt af posttraumatisk stresssyndrom. En del kom i fremmedlegionen, hvor nogle blev dræbt i kampe i Nordafrika. Andre blev fascister, der ville i kamp for Mussolinis Italien. En hel del blev medlemmer af Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti. Flere meldte sig til Frikorps Danmark og Schalburgkorpset. Korpschefen Iver Gudme og især broderen Peter de Hemmer Gudme blev derimod modstandsmænd.

Jeg har vendt arkivalier: Christian Alkenkrone, der var dømt for annoncesvind, ville i 1935 “danne et korps af frivillige til den italienske hær, et korps, der skulle vidne om skandinavisk endossement af det italienske synspunkt” (Rigsarkivet: UM, lbn. 6-241, jr. nr. 6-T-13). Korpset skulle sættes ind i krigen i Etiopien i 1935-1936, men Udenrigsministeriet holdt Alkenkrone under observation. 60-70 danske frivillige meldte sig (*Ekstrabladet*, 3.9 1935). Max Adler Alsing, der blev hverver for Frikorps Danmark (*Fædrelandet*, 6.7 1941), kom i Schalburgkorpset i 1943 og i 1944 i Sicherheitsdienst som vagtmand på Dagmarhus og Shell-huset. Svend Aage Andersen meldte sig til fremmedlegionen i 1920 og gik senere ind i Frikorps Danmark, Schalburgkorpset og Waffen-SS. Arbejdsmand Hartvig Munck Petersen gik til fronten i Finland og kom i Frikorps Dan-

mark. Færingen Niels Pauli Mohr, der havde været skolelærer i Mykines og Sørvágur på Færøerne, var elev på Askov Højskole i 1912. De menige Tage Fromberg og Karl Junge var i Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti.

“Mon ikke den tapre kaptajn Arildskov snarest burde tage hr. Harald Scavenius ved hånden og udvandre til Paraguay!”, skrev *Arbejderbladet* (2.6 1923) om “Mussolini-Arildskov” og “fascist-generalen” Max Arildskov og organisationen Det Vaagnende Danmark. I 1933 skrev *Socialdemokraten*: “Er Harald Scavenius nazist?” (27.7 1933), og dagen efter skrev *Arbejderbladet* om “Fascisten Harald Scavenius” (28-7-1933). Scavenius blev gesandt i Rom i 1924, hvorfra han skrev politiske indberetninger om Mussolini og fascismen i Italien, og et udvalg af hans depecher fra Rom 1924-1927 forventes publiceret i *Danske Magazin* 2021. Den fhv. udenrigsminister Harald Scavenius var antibolsjevik, men fascist – det var han ikke. Han var katolik, og kommunismen, fascismen og nazismen er, mente han, totalitære politiske ideologier. Scavenius er kun en birolle i Kirkebæks bog, men han er værd at holde øje med, også i denne sammenhæng.

Kirkebæks kritiske studie af kompagnichef Richard Borgelins erindringer er især interessant. Reserveofficeren Borgelin, der var rutineret fra sin tjeneste i Sikringsstyrken, etablerede en rekruttskole syd for Tallinn. Her fik han uddannet, trænet og disciplineret de unge uden militær erfaring, inden de skulle afgå til fronten. Han er en helt i Estland, hvor han blev hærofficer i mellemkrigstiden. Den danske politiker Bertel Haarder udnævnte Borgelin til en “helt” og korpset til et “heltekorps”. Det er fortolkninger, der fortegner faktiske forhold, viser Kirkebæk, men man må erkende, at korpset, trods en kort uddannelse og mangel på professionelle kadre, faktisk kom til at udføre en effektiv militær indsats, der gjorde en reel forskel. Tilsvarende skete ikke for det svenske korps i Estland, ej heller for Nordruslandskorpset.

En forskel lå i Madsens rekylgevær, der blev produceret af Dansk Rekylriffel Syndikat og be-

talt af briterne. *En passant*: I 1916 byggede syndikatet Dansk Rekylgeværfabrik i Kovrov – øst for Moskva. Fabrikken var danskejet og havde 100 danske medarbejdere. I 1918 nationaliserede sovjetregimentet fabrikken, der i dag producerer våben og hedder Zavod A.V. Degtyaryov.

Bogen ender med fortællinger om Dansk-Baltisk Auxiliær Korps, set fra balternes side, set i den kommunistiske historieskrivning og i moderne dansk selvforståelse, samt med en bemærkning om sikkerhedssituationen i Østersøen i 1919, sammenlignet med 2019, hvor den danske stat sendte 200 professionelle soldater til Estland.

Kirkebæk har vendt hvert et arkivalie i historien om Dansk-Baltisk Auxiliær Korps i Estland, Letland og Rusland i 1919. Fortællingen flyder på et letlæseligt dansk, og den fortælles disciplineret og velstruktureret. Den almene læser kan dog med rette mene, at værket er for langt. Baltikum er her veldækket, men efterspillet med de estlandsfrivilliges engagement i fascismen, nazismen og fremmedlegionen kan fortjene et yderligere studie. Vi mangler bogen på dansk om Den Russiske Borgerkrig, hvori der også var mange danske øjenvidner; men historien om Dansk-Baltisk Auxiliær Korps i Estland, Letland og Rusland i 1919 kan nok anses for at være et hermed afsluttet kapitel af danmarkshistorien.

HOVEDMODSTANDERNES KULTURKAMP

Rósa Magnúsdóttir: *Enemy Number One: The United States of America in Soviet Ideology and Propaganda, 1945-1959*, Oxford University Press, 2019, ill., 240 s., ISBN: 978-0-19-068146-3.

Af Kim Frederichsen

Siden Murens fald er der opstået et nyt internationalt samtidshistorisk forskningsfelt, Den Kolde Krig. Værker om emnet har ofte handlet om "spioner og kanoner", terrorbalancer, stedfortræderkrige, diplomatisk historie og lignende emner, men der er efterhånden vokset en særlig genre frem, kulturens kolde krig, der undersøger, hvordan, især supermagterne, anvendte kulturdiplomati til at vinde kampen om hjerterne og sjælene i den internationale systemkonflikt, som kaldes Den Kolde Krig.

En af de førende forskere indenfor dette område i Danmark er lektor ved Aarhus Universitet, Rósa Magnúsdóttir, som i en ny bog har undersøgt kulturudvekslingen og kulturkampen mellem de to ideologiske hovedmodstandere i Den Kolde Krig med primært fokus på det sovjetiske kulturdiplomati overfor USA og modtagelsen af det amerikanske kulturdiplomati i Sovjet i Den tidlige del af perioden fra anden verdenskrigs afslutning til restruktureringen af det kulturdiplomatisk apparat og politik under Khrusjtjov, i alt en periode der dækker årene 1945-1959.

Et centralt punkt, som forfatteren indleder med at påvise, er, at der ikke var et samlet sovjetisk syn på USA, hverken hos magthaverne eller i den brede befolkning. Der var i hele perioden et ambivalent syn med kritisk af det politiske system, der hævdedes at undertrykke og udbytte en bred progressiv befolkning, som i virkeligheden ønskede venskabelige forbindelser med Sovjetunionen, men på den anden side respekt for og ønske om at lære af den teknolo-

giske og industrielle udvikling og know-how. Hos den brede sovjetiske befolkning eksisterede der en positiv erindring om alliancen under anden verdenskrig, lend-lease aftalerne eller mødet med amerikansk jazzmusik eller i Sovjet uopnåelige forbrugsgoder. Det er netop billedet af det "onde" politiske USA's undertrykkelse af det "gode" progressive USA, der omdrejningspunktet for det sovjetiske kulturdiplomatisk apparats USA-propaganda i kampagner rettet både mod et hjemmepublikum og et amerikansk publikum. Udarbejdelse af den kulturdiplomatisk policy fandt sted under ledelse af Andrej Zjdanov, der frem til sin død, var lederen af det sovjetiske agitprop apparat. Hovedbudskabet var, at den amerikanske imperialism ledte en kampagne mod Sovjetunionen og kommunismen. Et delelement i kampagnen bestod af en skarp kritik af stort set alle dele af det amerikanske kulturliv med undtagelse af f.eks. de forfattere, der kunne bruges til at fremme parolen om eksistensen af det andet USA, det drejede sig især om en række såkaldte progressive forfattere, som ofte også kunne karakteriseres som *fellow-travellers*. En anden metode var at tage udgangspunkt i reelt eksisterende problemer som raceundertrykkelsen. Samtidig forsøgte de sovjetiske myndigheder at hindre, at den sovjetiske befolkning kom i kontakt med den officielle amerikanske propaganda i form af tidsskriftet *Amerika* (som man efter en kulturaftale var forpligtiget til at lade udkomme) samt udsendelserne fra *Voice of Amerika* (VOA). Førstnævntes udbredelse blev forsøgt begrænset gennem fusk med distributionen, mens sidstnævnte blev forsøgt jammert.

Når man forsker i kulturdiplomati er noget af det vanskeligste at påvise, om aktiviteterne har haft nogen effekt eller udbredelse. I dette tilfælde bliver det en af bogens styrker, at det er lykkedes for forfatteren at få adgang til en række rapporter og sager om domfældelse efter § 58 i den sovjetiske borgerlige straffelov (en gummiparagraf der kunne bruges til at dømme hvem som helst for hvad som helst), der samlet set viser, at især udsendelserne fra VOA op-

nåede en vis udbredelse og blev hørt. Set fra de sovjetiske kulturdiplomaters side var problemet, at VOA's udsendelser underminerede deres fortælling om de to Amerika'er.

Hvor bogens første del om den senstalinistiske periode slutter med de stærkt indskrænkede muligheder for kulturudveksling, starter den anden del med det paradigmeskifte indenfor den kulturdiplomatisk politik, der fandt sted under Khrusjtjov. Dette skifte førte til en betydelig vækst i kvantiteten af aktiviteter og kulturformidling i løbet af få år. Et af de områder, der så et øget aktivitetsniveau var delegationsudvekslinger, f.eks. en sovjetisk journalistdelegation, der tydeligt viser de systemiske problemer det sovjetiske apparat og dets arbejdsmetoder stod overfor i forsøget på at ændre tilgangen til arbejdet og øge tilslutningen til eller udbredelsen af aktiviteterne. Det viste behovet for en rekonstruktion. En vigtig pointe er, at den øgede kvantitet ikke blev fulgt op med en tilsvarende kvalitetsfremgang af aktiviteterne, hvilket det af Sovjet i USA udgivne *USSR* er et eksempel på.

En anden væsentligt pointe er, at hvis kulturdiplomati skal virke, så må der ikke være for langt imellem, hvad man siger, og hvem man gør. Det kom især til udtryk i forbindelse med spørgsmålet om afholdelsen af den sjette verdens ungdomsfestival i Moskva i 1957, året efter den sovjetiske invasion af Ungarn, dels pga. af reaktionerne på den, dels fordi det viste sig mere eller mindre umuligt for de sovjetiske myndigheder at kontrollere både den uformelle omgang, den sovjetiske ungdom fik mulighed for at have med vestlige deltagere, og de specifikke indtryk af det sovjetistiske samfund og socialistiske landvindinger, man ønskede at præsentere udlændingene for. Forfatteren konkluderer da også med rette, at festivalen i sidste ende fejlede, fordi de sovjetiske ledere havde undervurderet, hvad levestandard, vareudbud, fritidstilbud og mode betød for vurderingen hos den del af deltagerne, som ikke tilhørte den menighed, man allerede prædikede for.

Ifølge forfatteren skal Khrusjtjovs politik om

fredelig sameksistens ses som udgangspunktet for succes og højdepunktet for den sovjetisk-amerikanske kulturudveksling kulminerende med kulturaftalen af 1958 med de efterfølgende gensidige nationale udstillinger og Khrusjtjovs statsbesøg i US. Mens den fredelige sameksistens led skibbrud med nedskydningen af det amerikanske spionfly og Cuba-krisen.

Det er på baggrund af denne del af bogen, det er nødvendigt at rejse de få kritikpunkter, denne anmelder har. Det drejer sig først og fremmest om spørgsmålet om, hvordan begrebet "fredelig sameksistens" skal tolkes. En ofte fremlagt tolkning er, at der var tale om en fredelig kappestrid mellem to samfundssystemer, hvor de sovjetiske magthavere lagde den stalinistiske doktrin om en uundgåelig tredje verdenskrig bag sig. Problemet med den tolkning er blot, at Khrusjtjov selv forklarede begrebet som en fortsat konkurrence mellem to samfundsmodeller, hvor Sovjetunionen med alle til rådighed stående midler – også militære – skulle forsvare alle socialismens fremskridt. I den forbindelse er det også værd at erindre, at Sergej Romanovskij, formand for det i bogen flere gange omtalte Ministerrådets statskomite for kulturelle forbindelser i udlandet, understregede i en samtidig bog, at fredelig sameksistens ikke betød fredelig sameksistens mellem ideologierne, men at kulturdiplomati skulle spille en betydelig rolle i den fortsatte konfrontation. Desuden savner denne anmelder, at verdens ungdomsfestivalerne bliver sat ind i en bredere kontekst af den rolle de spille som megaevents i kulturens kolde krig samt overvejelser om, hvorfor det blev besluttet, hvor for det netop var i 1957, de for første gang skulle finde sted i Moskva. Med undtagelse af en enkelt verdensfredskongres skal vi ellers helt frem til glastnost for at finde tilsvarende megaevents afholdt i Moskva igen. Endelig må det fremhæves, at det ville have været værd at overveje, om det sovjetiske kulturdiplomati overfor USA havde en særlig karakter. Tilsvarende studier af sovjetisk kulturdiplomati rettet mod de skandinaviske lande, Vesttyskland Canada eller for

den sags skyld Polen eller Tjekkoslaviet viser, at det var nogenlunde de samme aktiviteter, der fandt sted med deltagelse af de samme kulturarbejdere, på nogenlunde samme tid fra land til land. Og det må derfor overvejes, om der virkelig var de nationale forskelle, som det ellers ofte hævdes indenfor bestemte skoler af kommunisme- og koldkrigsforskningen, og om den rekonstruktion, der fandt sted af det sovjetiske kulturdiplomatisk apparat i forlængelse af den 20. partikongres, egentlig fik nogen praktiske betydning.

Disse få kritikpunkter, der til dels også må siges at være en kommentar til forskningsområdet generelt set, skal ikke ændre på, at der er tale om en velskrevet bog, der præsenterer resultaterne af et grundig empirisk analyse af det sovjetiske kulturdiplomati rettet mod USA og til dels reception af USA's rettet mod USSR. Bogen skal derfor stærkt anbefales som et værk, der på centrale punkter udvider vores viden om, hvordan de to hovedaktører i efterkrigstidens internationale systemkonflikt, Den Kolde Krig, brugte kultur og kulturudveksling til at søge at påvirke modpartens offentlighed, og fordi den også inddrager studier af den sovjetiske offentligheds perception af USA både på baggrund af de amerikanske, men også de sovjetiske myndigheders egne påvirkningsbestrebelse.

KOMMUNISMEFORSKNINGENS BIBLIOGRAFI

The International Newsletter of Communist Studies XXIV/XXV (2018/19)

Af Jesper Jørgensen

Her i februar 2020 udkom et nyt nummer af *The International Newsletter of Communist Studies* (INCS). Det er en kraftpræstation

uden lige af nyhedsbrevets to redaktører Bernhard H. Bayerlein og Gleb J. Albert. Med et omfang på denne gang 335 sider er nyhedsbrevet en lidt misvisende betegnelse for udgivelsen. Det har mere karakter af at være et tidsskrift. INCS' historie går tilbage til 1993, hvor det under navnet *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism* blev udgivet af The European Workshop of International Historical Research on Comintern, Communism and Stalinism – “Some historians of the younger generation from Germany, France, Slovenia, Serbia, Switzerland and the Russian Federation”, som det fremgår af det første nummers leder. Udgivelsen er på den vis et barn af Murens fald og den følgende “arkivrevolution”, der kom til at ændre forskningsfelt grundlæggende. Fra 2000 til 2014 udkom det som et appendiks til tidsskriftet *Jahrbuch für Historische Kommunismus Forschung*, og siden 2015 er nyhedsbrevet udgivet med støtte fra Institut für soziale Bewegungen (ISB) og Bibliothek des Ruhrgebiets ved Ruhr-Universität Bochum i Tyskland. Igennem alle årene har den førende kommunismeforsker Dr. habil. Bernhard H. Bayerlein, Honorary Senior Researcher ved ISB, været primus motor i projektet.

Dette års nummer er som tidligere opdelt i sektioner spækket med informationer om ny kommunismeforskning: 1) Communist Studies Newsletters, 2) News on Archives, Holdings and Institutions, 3) Research Projects and Dissertations, 4) Studies and Materials, 5) New Publications – Review Essays, Reviews and Presentations, 6) Meetings and Conferences, 7) The International Bibliography (den mest omfangsrige sektion), 8) Periodicals, 9) Communism in Culture, Art and Media, 10) Discussions, Debates, Historical Controversies og 11) In Memoriam (nekrologer over kommunismeforskere). Og der er mange godbidder imellem.

I den mere nørdede afdeling kan nævnes en oversigt over arkiver efter kommunismeforskere af fx Conquest (1917-2015), Isaac Deutscher (1907-1967), Eric J. Hobsbawm (1917-2012),

Moshe Lewin (1921-2010), Hermann Weber (1928-2014). Albert har også skrevet en interessant artikel om to interne Komintern-rapporter om udenlandske delegeredes rejser rundt i Rusland under Kominterns 2. verdenskongres i 1920. Der er en post mortem-udgivelse af Pierre Broué om "The International Oppositions in the Comintern". Der er bl.a. anmeldelser af Maria Lafonts Angelica Balabonova-biografi (2016) og af antologien *Echoes of October* (2017). Anmelderne tæller gode folk som Gerd-Rainer Horn, Reiner Tosstorff, Fredrik Petersson, Éric Aunoble and Barbara C. Allen. Nyhedsbrevet er på den måde et af de helt centrale organer for den internationale kommunisteforskning. Det er værd at holde øje med og kan læses online helt gratis på hjemmesiden <https://incs.ub.rub.de/>.

OPVÆKST UNDER KOMMUNISMEN

Ota Tiefenböck: *På den anden side af Jerntæppet: En tjekkes fortælling og eftertanker om livet under kommunistisk diktatur*, Mr. East Forlag, 2019, ill., 168 s., ISBN: 978-87-998842-4-7.

Af Kim Frederichsen

I 1989 faldt Berlin-muren, og i 1991 brød Sovjetunionen sammen, hvormed den ene af de stater, der udgjorde drivkraften bag den internationale systemkonflikt kendt som Den Kolde Krig, også forsvandt. I det følgende år betød disse betydelige ændringer på det politiske landkort også mange ændringer af grænserne på det europæiske landkort. Et af de lande, der forsvandt, var Tjekkoslaviet. Og netop erindingen om at være vokset op i det land er emnet for redaktøren af internetmediet *Mr. East* Ota Tiefenböcks erindringer, der udkom netop i forbindelse med 30-årsjubelåret,

og forfatteren skriver som indledning til bogen, at han føler, han har en forpligtigelse til at berette for efterfølgende generationer og for vesterlændinge, hvordan det var at vokse op under det kommunistiske diktatur i Tjekkoslaviet.

Det er en opgave, forfatteren tager meget alvorligt. Udover erindringsstoffet er der anvendt meget plads på at beskrive, hvordan det kommunistiske regime forsøgte at fremme bestemte holdninger og verdenssyn hos befolkningen. Det kom særligt til udtryk i skoletiden med obligatorisk russiskundervisning, tvangsindlagte filmforevisninger, koncerter og udstillinger, udkommandering til at stå langs ruten og vife med vimpler og flag ved statsbesøg og ved kommunistiske mærkedage som 1. maj, tvangsmedlemskab af kommunistiske ungdomsorganisationer som "Den Socialistiske Ungdom", udsendelse til deltagelse i især høstarbejdet samt et obligatorisk skikursus. Men også udenfor skolen var der krav til befolkningen om at flage på bestemte mærkedage. Et andet interessant element var spørgsmålet om vareindkøb. Tjekkoslaviet var som de andre østlande et mangelsamfund, hvor der fra tid til anden opstod mangel på forskellige forbrugsvarer. Disse kunne så købes i de såkaldte Tuzex, dollarsbutikker som de også kendes fra de øvrige østlande, mens de kommunistiske magthavere havde deres egne butikker at handle ind i, og de var altid velforsynede. Som andre lande i østblokken var retten til arbejde indskrevet i grundloven, men reelt betød det arbejdspligt med myndighedskontrol. Resultatet var et arbejdsmarked, hvor arbejdet blev udført ineffektivt, hvor arbejderne skulkede eller stjal for arbejdspladsen for at opveje manglerne i samfundet. Også i Tjekkoslaviet var der ved valg kun en kandidat på stemmesedlen. Der var stemmeret, men det blev af myndighederne set som en stemmepligt, da manglende afgivning af stemme blev opfattet som en protesthandling. Kendetegnende for østbloklandene var den manglende bevægelsesfrihed. Landets borgere kunne ikke frit rejse ud af landet, men skulle ansøge

om det. Kravene var lidt forskellige alt efter, om man ville til Sovjet, et andet østblokland, Jugoslavien eller ligefrem Vesten. Sidstnævnte kunne ofte kun lykkes, hvis man havde de rette partiforbindelser, selvom forfatterens vedholdende appeller over afslag, sikrede ham flere udlandsrejser. I det hele taget er det tydeligt, at spørgsmålet om partimedlemskab spillede en afgørende rolle i forhold til muligheden for forfremmelser, ansættelsesmuligheder, uddannelsesmuligheder, boligmuligheder og lignende. Et sidste væsentligt træk at tage frem er spørgsmålet om værnepligt, der i Tjekkoslovakiet var to år med ret til 10 dages ferie om året, men omkring 200 værnepligtige døde hvert år i forbindelse med træningsulykker. En af måderne at undgå værnepligt på var at studere, men på alle videregående uddannelser indgik et krav om deltagelse i et militærtræningskursus, hvor forfatteren fik at vide, at de befalingshavende nok skulle pille hans "Svejk-manerer" ud af ham – et pudsigt udtryk at anvende i forfatteren til *Den gode soldat Svejks* hjemland, men som fortæller meget, om den gennemgribende militarisering af samfundet, der fandtes i østbloklandene.

Forfatteren gør meget ud af at tale om overlevelsestrategier overfor regimets massive påvirkningsforsøg. Det var muligt at gøre modstand, at emigrere til udlandet eller at foretage en indre emigration. Sidstnævnte var den strategi, de fleste anvendte – især efter den sovjetiske invasion i 1968 (som forfatteren gengiver sin oplevelse af), hvor det store flertal af politisk uinteresserede tjekkoslovaker søgte tilflugt i det nære familieliv og det tjekkoslovakiske kulturelle skatkammer indenfor litteratur, musik, teater, dukketeater samt dukke- og tegnefilm (selvom også kulturlivet var under censur). Bogen er derfor på samme tid en fortælling om et regimes enorme bestræbelser på at forme en bestemt type mennesker, og hvilke strategier samme befolkning anvendte for at undgå påvirkningen. Begge dele er umådeligt væsentligt i forsoget på at forstå de kommunistiske stater i Den Kolde Krigs østlige Centraleuropa – re-

gimets intention og den manglende folkelige reception.

Gennem hele erindringsværket mærkes det, at det er en erfaren journalist og redaktør, der fører penen. Det har (trods enkelte gentagelser især i bogens sidste kapitler) resulteteret i en velskrevet bog, og det indtryk styrkes yderligere af de mange faktabokse om historiske begivenheder, personer, organisationer, vittigheder og hverdagsituationer, bogen så rundhåndet er udstyret med. Der er med andre ord tale om et væsentligt bidrag til vores forståelse af landene i det østlige Centraleuropa og deres samfundsfarm under Den Kolde Krig, og der tegnes et billede der ligger langt fra de glansbilledbeskrivelser om forholdene under "den reelt eksisterende socialisme", der fandtes på (dele af) venstrefløjten, som bogens forfatter mødte, da han i 1980'erne flyttede til Danmark.

LÆR AF NORGE

Arbejderhistorie 2018, Arbejderhistorie 2019

Af Torkil Sørensen

Det øvrige Skandinavien kan lære af Norge i forhold til Corona krisen (*i hvert fald som situationen så ud først i april*). 7. april 1920 var der 16 døde pr. 1. million indbyggere i Norge, 35 i Danmark og 59 i Sverige – samt hele 297 i Spanien.

Interesserede i arbejderhistorie kan i høj grad også lære af norske erfaringer. I 400 år frem til 1813 var Danmark og Norge forenet i samme kongerige, og siden har udviklingen i de to lande været så sideløbende, at det er et godt grundlag for sammenligninger. Det kan man også se i de to seneste numre af årbøgerne af *Arbejderhistorie*.

Årgang 1918 har to artikler om slaveri og straffearbejde i den fælles dansk-norske periode,

“Ind og ud af slaverierne Den dansk-norske stats straffearbejdere i tidligt moderne tid” af Johan Heinsen samt *“Slaver og ikke-europeiske tjenestefolk i Danmark-Norge på 1700- og begyndelsen av 1800-tallet”* af Hanne Østhus. Fra den første:

“I tidligt moderne Danmark-Norge blev mandlige forbrydere ofte dømt til hårdt arbejde i institutioner kendt som slaverier. Arbejdet kom både hæren og flåden til gode. De største af denne type institutioner var Trunken (1620-1741), der var placeret på Københavns flådeværft, og Stokhuset (1741-1860), der lå i det nordlige København. Om natten var fangerne spærret inde i disse fængsler. Om dagen arbejdede de i større slæng på havnen eller rundt omkring i byen. Arbejdets primære funktion var opbyggelse og vedligeholdelse af statens militære infrastruktur, såsom skibe og fæstningsværker. Denne artikel bruger fængslernes fangeprotokoller i perioden 1690-1790 (4.300 fanger i alt) til at identificere de mange forskellige veje, som ledte mænd ind og ud af dette strafarbejde”.

Den anden artikel fortæller om en mindre, men mere iøjnefaldende gruppe:

“Sammenlignet med befolkningen generelt forble imidlertid slavene og de svarte tjenestefolkene en forsvinnende liten andel av befolkningen. København, der vi fant 53 svarte tjenestefolk i 1801, hadde alt i alt litt over 100 000 innbyggere det året. 13 000 av dem var tjenestefolk. Likevel var slavene og de svarte tjenestefolkene en synlig gruppe, ikke bare fordi de skilte seg fysisk fra de aller fleste av byens innbyggere, men også fordi de skulle vises fram.”

En anden artikel ser på *“Spørsmålet om revolusjon i Norge og Skandinavia 1917-21 En oppsummering og mulig ny begynnelse”* af Finn Olstad:

“I april eller mai 1921 ble det etter alt å dømme sendt en “hemmelig befaling” fra den russiske sendemannen i Berlin, Wiktor Kopp, til det svenske kommunistpartiet. Ordren skulle bringes videre til Arbeiderpartiets ledelse i Oslo. Den slo fast at selv om Norge var tilstrekkelig modent, måtte man vente. Bare en enhetlig aksjon i Norge og Sverige kunne komme på tale. Og Sverige sto «i revolusjonært henseende» svært langt tilbake. November 1921 ble antydning som et riktig tidspunkt, da forventet arbeidsledighet ville «lette våre planer vesentlig», som det het.”

Finn Olstad drejer historien – i stedet for at fokusere på at det norske Arbejderparti frem til 1923 var med i Komintern, legger han vekt på at søsterpartierne i Danmark og Sverige var kommet længere med parlamentarisk indsats:

“Takket være forfatningskampene fikk svenske og danske sosialdemokrater innpass i det politiske systemet. De ble nødvendige alliansepartnere for borgerlige krefter som ønsket forfatningsendringer og et mer liberalt samfunn. I Sverige framsto faktisk sosialdemokratens leder Hjalmar Branting som leder for den samlede venstresiden. Deres norske kolleger i Arbeiderpartiet ble i en helt annen grad stående utenfor og isolert, i det minste på nasjonalt plan. I Sverige og Danmark kom sosialdemokratiene i inngrep med det politiske systemet og kunne begynne på en sosial reformpolitikk.”

artikkel ser på nye forteelse, *“Østersjøkene Politisk turisme i strandkanten og etterretningstjenestenes søkelys”*, skrevet af Astrid Carlsen, Julian Dunz, Przemyslaw Gasztold samt Thomas Wegener Friis, også kendt fra det danske *Arbejderhistorie*.

Østersøugerne blev arrangeret i Hansa- og universitetsbyen Rostock i DDR mellem 1958 og 1975. Både nordiske sikkerhedstjenester og østtyske Stasi gjorde forsøg på at hverve infor-

manter blandt deltagerne. I 1968 var der 100 000 østtyske besøgende og 20 000 udenlandske gæster. Fra Norden kom flest fra Danmark og Sverige, færre fra Norge. Enkelte gæster blev hvervet af Stasi:

“En av disse var den danske journalisten Flemming Sørensen. Under Østersjøuken hadde Sørensen i så stor grad blitt styrket i sin forståelse av at «DDR og dermed alle fredelige stater blir truet gjennom denne aggressive krigspakten» og spesielt av (naturligvis) Vest-Tyskland, at han i de neste godt over tjue årene valgte å samarbeide som agent...

...To grupper skulle imidlertid være tabu for de østtyske etterretningsfolkene. Det dreide seg på den ene siden om finner, siden de «tilhørte det sovjetiske tjenestestedet», og på den andre siden om aktive kommunister, da avsløringer ville kompromittere broderpartiene..”

Flemming Sørensen var ganske belejligt netop gået fra DKP til SF, og han blev senere Jyllandspostens korrespondent i Vesttyskland, også ganske belejligt.

Arbeiderhistorie årbogen fra 2019 har bl.a. to artikler om tidlige indvandrergrupper i Norge – igen delvist parallelt med den danske historie.

“*Jødiske arbeidrarar i norsk sigarettindustri*” er skrevet af Marta Gjernes, mens “*Stereotypier, diskriminering og slåssing Italiensk innvandring til Norge*” er skrevet af Monica Miscali.

Marta Gjernes analyserer de mange jødiske arbeidere indenfor norsk tobaksindustri i slutningen af 1800-tallet. Først fik jøderne stillinger på grund af unik og efterspurgt kompetance, men siden bidrog etniske netværk til at fastholde et stort jødisk indslag i tobaksindustrien:

I 1885 starta Langaard Tobakksfabrikk i Kristiania, som den fyrste i landet, opp med sigarettproduksjon. Produksjonen var basert

på handkraft, og både meisteren, tobakksblandaren og sigaretttrullarane var jødiske. Både Langaard og dei andre fabrikantane kom til å henta inn jødiske sigarettspesialistar frå sigarettindustrien i Aust-Europa.

Monica Miscali skriver om italiensk migration til Norge etter 1945. Det viser sig, at der også var et Kold Krigs aspekt af denne tidlige migration – mange var kommet fra områder omkring Trieste, der efter krigen kom til at høre under Titos Jugoslavien:

..Norge (var) åpen for å ta imot enkelte grupper av østeuropeere som flyktet fra de kommunistiske regimene og ba om politisk asyl i Vest-Europa. Blant disse asylantene var også mennesker fra Italia, nærmere bestemt fra provinsene Venezia Giulia, Istria, Fiume og Zara som alle hadde blitt overført til Jugoslavia. Flyktningestrømmen fra disse provinsene førte dessuten til at ledigheten økte i mange tilgrensende italienske byer, et fenomen som bidro til å øke den italienske emigrasjonsstrømmen, spesielt fra områdene rundt Trieste. Totalt var det mellom 250 000 og 350 000 personer som dro fra det nordøstlige Italia for så å spre seg utover i Europa. Et lite antall kom også til Norge. Dette skulle bli de første italienerne som bosatte seg i Norge etter krigen. De utgjorde ingen stor utfordring for Norge, ettersom de kom fra land som kulturelt sett liknet. De lot seg lett integrere og hadde ikke vanskeligheter med å finne seg arbeid.

Denne anmelder husker fra B&W Motor 1982-83, at en italiensk født kollega fortalte om lettelsen, da der kom nye indvandrergrupper fra Jugoslavien og Tyrkiet – så var der færre, som spottende talte om “spagetti’er”. I dagens Danmark er der få, der fokuserer på den store gruppe bosniske flygtninge fra 1990’erne. Integration tager tid, men allerede med anden generation udviskes mange oprindelige forskelle.

Arbejderhistorie udgives i gratis og offentligt e-format og kan downloades via hjemmesiden (årbog 2018) <https://www.idunn.no/arbejderhistorie/2018/01> og (årbog 2019) <https://www.idunn.no/arbejderhistorie/2019/01>

AT OVERLEVE AT BEVIDNE KATYN

Tadeusz Wolsza: *Ecounter with Katyn: The Wartime and Postwar Story of Poles Who Saw the Katyn Site in 1943*, Carolina Academic Press, 2018, ill., 421 s., ISBN: 978-1-5310-1537-4.

Af Kim Frederichsen

I de seneste år har der i *Arbejderhistorie* været bragt flere anmeldelser, der forholder sig til Polen under anden verdenskrig. På den ene side var landet en offeration bedst symboliseret ved massakren i Katyn, men på den anden side deltog betydelige dele af den polske befolkning i jødeforfølgelserne, også selvom polsk lovgivning i dag gør det tvivlsomt, om man må skrive det højt. Af begge årsager er det derfor vigtigt og væsentligt at forholde sig til Polen i den tidsperiode.

Et særligt og interessant emne at beskæftige sig med i den forbindelse er, hvad skete der egentlig med de polakker, der under den nazistiske besættelse bevidnede den sovjetiske massakre på polske officerer i fangelejren ved Katyn, fordi svaret på det spørgsmål beskæftiger sig med to interessante emner; for det første hvilke overlevelsestrategier mennesker må anvende i mødet med totalitarismen, og for det andet hvordan totalitære regimer søger at anvende, sløre eller misbruge historiske forhold og historieskrivning til egne formål.

At det var Sovjetunionen, der stod bag henrettelserne er i dag hævet over en hver tvivl.

Ikke alene er det veldokumenteret af internationalt anerkendte historikere på baggrund af arkivstudier som f.eks. historiker ved den russiske menneskerettighedsorganisation Memorial, Nikita Petrov¹, ligesom vi – til overflod – i dag har kendskab til en række centrale dokumenter vedrørende Katyn-sagen, lige fra beslutningen om at henrette de polske officerer uden forudgående rettergang blev taget til håndskrevne brev, hvor chefen for KGB, A. Sjelepin, skrev til den sovjetiske statsleder Nikita Khrusjtjev, at beviserne for det sovjetiske ansvar for massehenrettelserne befandt sig i to forseglede rum i KGB hovedkvarteret, og at det nok var på tide at brænde dem.²

Blandt de første, der af den nazistiske besættelsesmagt blev inviteret til Katyn var en international undersøgelseskommission med den danske læge og modstandsmand Helge Tramsen som deltager.³ Men også flere polske delegationer kom til området, hvor de bevidnede henrettelserne og fik mulighed for at undersøge ligene og forskellige efterladte artefakter. For nazisterne drejede det sig om at få vidnerne til at skrive i den tyskkontrollerede presse (i polsk historieskrivning kaldet “reptilpressen”), og bogen er, som det er kendetegnet for den i sin helhed fyldt med velvalgte eksempler på indholdet af disse beretninger og beskrivelser.

Polen blev ikke så meget befriet fra nazismen i 1945 som straks besat af en ny totalitær ideologibaseret magt, sovjetkommunismen. Et prioritet punkt for de polske og sovjetiske kommunistiske magthavere var lige fra begyndelsen at omskrive historien om Katyn. Vidner, der havde udtalt sig i den tyskkontrollerede presse blev anholdt og af frygt for deres liv valgte mange enten at tage afstand fra tidligere udsagn ved både at underspille de konklusioner, de tidligere var kommet frem til, og at hævde, at deres konklusioner enten var blevet til under tvang eller på baggrund af en forståelse af Katyn som en nazistisk Potemkin-kulisse, eller at flygte ud af Polen og gå i eksil i udlandet. For vidnerne i den første kategori gjaldt det især om at nedtone tidligere udtalelser, hævde

at man havde vidst, det var et nazistisk propagandanummer (hvilket virkede bedst for dem, der ikke eller kun i meget begrænset omfang havde udtalt sig efter deltagelsen i delegationer til Katyn) eller fremhævede, at de kun havde deltaget i begrænset omfang i undersøgelsen af de fundne rester, og på den baggrund ikke havde kunnet placere et definitivt ansvar hos Nazityskland eller Sovjetunionen. Samme skæbne overgik de af den foromtalt internationale kommissions medlemmer, der boede i lande, der ligeledes blev besat af Sovjetunionen i forbindelse med afslutningen på anden verdenskrig. En ny arrestationsbølge af vidner fulgte i begyndelsen af 1950'erne som følge af den amerikanske kongresundersøgelse af Katyn-sagen.

Et andet skridt, der blev taget fra de nye magthaveres side var at søge gennem officielle aktiviteter at omskrive historien. Fra sovjetisk side blev den øverste læge for Den Røde Hær Nikolaj Burdenko straks sendt til Katyn som leder af en sovjetisk undersøgelsesmission. Ikke overraskende kom han frem til, at det var nazisterne, der havde stået bag mordene. Inden sin død skal han dog over for en senere afhoppet sovjetisk officer have fortalt, at han var fuldt ud bekendt med, hvem der faktisk havde stået bag henrettelserne. På baggrund af undersøgelsesmissionens rapport blev det på sovjetisk side besluttet at gennemføre en retssag i Polen, der skulle placere ansvaret hos nazisterne, men den blev relativt hurtigt opgivet, da det fra sovjetisk side blev besluttet i stedet for at anvende krigsforbrydersagen i Nürnberg til at lægge ansvaret på nazisterne. Det lykkedes til dels ved, at de allierede gik med til at placere ansvaret hos nazisterne, men ikke på nogle bestemte personer. Herefter blev den officielle sovjetiske og polske udlægning af historien indtil Den Kolde Krigs afslutning og de kommunistiske regimers sammenbrud.

Som nævnt var den anden mulighed for dem, der havde bevidnet Katyn, at flygte til udlandet. Under hele anden verdenskrig beskæftede den polske eksilregering i London sig

intensivt med, hvad der var blevet af de polske officerer, der ubekendt for dem, var blevet transporteret til Katyn og de øvrige lejre og henrettet. Den første formodning gik på, at de ligesom andre polakker måtte være blevet deporteret til de sovjetiske kz-lejre, GULag-systemet,⁴ men da der ingen spor var af dem, og de heller ikke dukkede op, da de polske deporterede begyndte at vende i 1942 som følge af optagelsen af den polske regering i de allieredes kreds. Efterhånden gik sandheden op for den polske eksilregering, og i 1943 rettede den henvendelse til Internationalt Røde Kors og bad dem sende en undersøgelseskommission til Katyn, hvilket fik Sovjetunionen til at afbryde de diplomatiske forbindelser med den polske eksilregering. Missionen kom aldrig afsted, da Sovjetunionen nægtede at ville give adgang til området ved Katyn, som man grundet udviklingen i kamphandlingerne igen havde fået kontrol over. Eksilregeringen udsendte en lang række skrifter om Katyn og fik i den forbindelse stor hjælp af de eksilerede vidner, der også stillede op for den private amerikanske Bliss Lane kommission (opkaldt efter initiativtageren, den tidligere amerikanske ambassadør i Polen, Arthur Bliss Lane) og den i 1951 officielt nedsatte kongreskommission, Madden-kommissionen (opkaldt efter dens republikanske formand, kongresmedlem Ray J. Madden). Som nævnt førte de amerikanske undersøgelser til nye arrestationer og afhøringer af vidnerne mest for at sikre sig, at de ikke på nogen måde ville kunne komme til at vidne for kommissionerne. Endelig gennemførte eksilregeringen i mange år efterkrigen årlige erindringsmarkeringer og –marcherer for ofrene for Katyn-massakren. I 1956 deltog mere end 20.000 eksilpolakker i en sådan march til den ukendte soldats grav i London.

Det eneste betydelige kritikpunkt, der kan rettes mod værket er, at forfatteren i helt urimelig grad springer frem og tilbage i kronologi og temaer, så de samme emner beskrives flere gange og ikke altid i en meningsfuld rækkefølge for læseren, der skal sørge for at holde tungen

meget lige i munden for at bevare overblikket, og derved kommer bogen til at efterlade et unødvendigt rodet indtryk. Et strengere redaktionsarbejde havde været på sin plads.

Det skal dog ikke ændre på, at der er tale om en vigtig bog om overlevelsesstrategier for personer, der kommer i klemme, når totalitære og autoritære regimer vælger, at historiske begivenheder skal tolkes og erindres ud fra en bestemt facitliste.

Noter:

1. Никита Петров: *Палачи. Они выполняли заказы Сталина* (Moskva, 2011), s. 236-243.
2. RGANI f. 89 o. 14 dd. 1-20 ll. 5-58 Samling af sovjetiske dokumenter vedrørende Katyn-sagen 1940-1989.
3. Anne Elisabeth Jessen: *Kraniet fra Katyn: Beretningen om massakren i 1940* (København, 2008).
4. Wesley Adamczyk: *Da Gud så til den anden side: En odysse gennem krig, eksil og forløsning* (Slagelse, 2008).